

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Станка Петрова Петрова

на тема

Химнографският репертоар за безплътните сили в средновековната

славянска богослужебна книжнина

Рецензент: проф. д.ф.н. Искра Христова-Шомова

Трудът на Станка Петрова се вписва в нарасналия в последно време интерес към славянската преводна и оригинална химнография. Тъй като славянската химнография е от съществено значение за изясняването на историята от една страна на славянското богослужение, а от друга – на славянската книжовна дейност, на практиката на средновековните книжовни центрове и на взаимодействието между тях, темата е много актуална. След сензацията от откриването на многобройните великолепни оригинални старобългарски песнопения стана ясно, че проучването на славянската химнография е все още в начален етап и е необходимо стъпка по стъпка да бъдат изследвани както отделни творби, така и книгите, които ги съдържат – минеи, триоди и октоиси. Дисертацията на Станка Петрова е една такава стъпка и в двете посоки – повече допринася за историята на конкретни служби, но същевременно има принос и за изясняването на историята на славянските служебни минеи.

Дори за незапознатия читател още със заглавието си темата изглежда твърде обемна, тъй като е известно колко много празници и съответно колко много творби има посветени на безплътните сили. И наистина, материалът, с който дисертантката е работила, макар сама да си е поставила ограничението да посвети изследването си само на минейните текстове за три празника, е огромен. Дори и при това ограничение, поставените задачи са твърде амбициозни, защото изследването на службите и за един от тези празници би било дисертабилно.

В началото обаче авторката е счела за нужно да разшириши още повече задачата си, като е представила темата за ангелите на много широк културно-исторически фон. Най-напред се е спряла на присъствието на ангелите в Библията, а след това – на тяхната интерпретация в християнството. Представени са накратко и изображенията на ангелите,

като има дори описания на конкретни фрески. Разбира се, това е тема за изследвания от изкуствоведи, но след като авторката я е включила, макар и обзорно, в труда си, би било добре при оформянето на текста за публикуване да спомене някои основни сюжети, например за старозаветната Троица.

От втора глава започва същинската част на изследването. Най-напред са представени използваните източници – респектиращ брой ръкописи, повечето без издания, от различни редакции и периоди и съхранявани в различни книгохранилища по цял свят. Разбира се, за достъпа до тези източници докторантката е получила помощ от научната си ръководителка. Към тази част имам две препоръки. Първо, би било добре да не се започва направо с изброяването, а в началото да се постави някакво уводно изречение, в което да се казва защо са подбрани точно тези ръкописи. Второ, при представянето на ръкописите авторката се е впуснала на места в странични сведения, например за начертанията на буквите, които в случая са излишни и правят описанията нееднородни. Бих ѝ препоръчала при публикуването на дисертацията да въведе рубрики (обем, датировка, почерк, състав, сведения за книжовника и мястото на написване), които да запълва и така да унифицира начина на въвеждане на ръкописите. По-нататък изследователката е представила състава на службите за трите празника и ги е групирала. Става дума за служби с различен състав от 19 минея, в които са представени девет канона, над 20 стихирите и още значителен брой малки песнопения, комбинирани по различни начини, които изследователката е систематизирала и по този начин е разпределила минеите по фамилии. Тази систематизация има стойност не само по отношение на трите разглеждани в труда служби, но и изобщо за групирането на служебните минеи.

След това е разгледан преводният канон на Йосиф Песнописец с начало *Начальника ангъльомъ*, като според особеностите на текста изследваните ръкописи са разпределени в две групи. Съпоставката е направена подробно за всеки тропар, включително и за ирмосите, на лексикално, синтактично и морфологично равнище, с отчитане и на фразовото членение. При анализа са привлечени значителен брой изследвания върху химнографски и други текстове, така че вариантите в службата са представени на широк фон, което е позволило на изследователката да ги свърже с книжовноезиковите тенденции в средновековна България. На някои места може да се добави и още информация, например при превода на *βροτός* със *земльнъ* и с *чловѣкъскъ* – тези две съответствия се

откриват и в двата превода на канона за св. Климент Римски от Йосиф Песнописец, първото в Илина книга, а второто – в Ягичевия миней (т.е. са разпределени по същия начин, както и в канона за архангелите). Направени са изводи за преводаческите похвати, за редакционните промени и за историята на текста. Заключение на авторката е, че в основата на всички преписи стои един превод, но представен в две редакции, едната от които е засвидетелствана в новгородския миней от края на XI в. и е характерна за руските всекидневни минеи. Тъй като е от значение къде и евентуално кога е направена тази редакция, би трябвало авторката по-ясно да изложи своето мнение по въпроса.

Най-голямо внимание в дисертацията закономерно е отделено на канона за архангел Михаил без намерен гръцки оригинал с начало *Просвѣщѣи дръвѣ оумѣгы въшънни вожѣ* и на неговото авторство. Към този канон изследователката е приложила специфичен подход, като в началото е направила съдържателен анализ на творбата и е открила общите мотиви в различните песнопения. По-нататък е направена съпоставка на началата на песните в този канон с други старобългарски канони, чието авторство е известно. Сравнението е на езиково равнище, като са направени наблюдения върху предпочитанията на авторите за начало на песните – призив, именна конструкция и др. Това сравнение води авторката до извода, че анонимният канон по-скоро не е написан от св. Климент Охридски, но някак между другото е изказано предположението, че може да е дело на някого от неговите учители. Интересна и провокативна идея, която обаче не е доразвита по-подробно. Съществена част от анализа е сравнението на езиково и съдържателно равнище с канона за архангелите Михаил и Гавриил на Константин Преславски с начало *Припадажца мѧ вожѣ приими*. То показва, че има значителна близост между част от тропарите в двата канона, а освен това при него са посочени общи моменти и с други химнографски и ораторски творби, например с Похвалното слово на св. Кирил Философ. Според изследователката анонимният канон за архангел Михаил предхожда по време канона на Константин Преславски, посветен на двамата архангели, и е бил използван от него като модел.

При този канон също е направена съпоставка между преписите, които отново се разделят в две групи с архаичен и с редактиран текст. Направената типологизация на различията дава възможност да се проследи както целенасочената редакторска намеса, така и движението на грешките и пропуските в книжовната традиция.

В отделен раздел са разгледани еднострофични химнични текстове без открит засега гръцки оригинал. Това са две групи от по четири стихири, два седални, един икос и два светилни. Изследователката е представила тяхното обкръжение в ръкописите, в които са включени, анализирала е съдържанието и езика им. Тя предполага, че те (или някои от тях) са създадени заедно с оригиналните канони, за да бъде комплектувана цялостната служба. Нейното предположение намира опора в това, че те съпътстват оригиналните канони и имат общи мотиви и общи характерни лексеми с тях, както и в практиката химнописците да създават цялостни служби.

В заключението е проследена историята на почитта към безплътните сили в България и сред православните славяни въз основа на разпространението на химнографски творби за тях. От самото начало най-важен е празникът на 8 ноември и той остава такъв и до днес. Дисертантката предполага, че първоначално за този празник от Кирило-Методиевите ученици е била съставена голяма тържествена служба с два оригинални канона и редица еднострофични песнопения, някои също оригинални. По-късно обаче двата оригинални канона рядко се откриват заедно в един и същ ръкопис и какато предполага авторката, единият е бил предпочетен в празничните, а другият – в служебните ноемврийски минеи. Според изследователката по-късно е била проведена реформа, която е засегнала химнографския състав на службата за 8 ноември, като в нея са внесени преводни канони. Логично е нейното предположение, че това е станало по време на богослужебна реформа, при която са били съставени служебните повседневни минеи, като най-големи основания има тя да се отнесе към времето на цар Петър. Вероятно тогава е бил създаден и първият вариант на службата за 6 септември. Третият етап от историята на химнографската прослава на ангелите е през XIII в., когато са били преведени нови канони, а вероятно и стихири за празниците на 8 ноември и 6 септември. При въвеждането на Йерусалимския устав са били създадени новоизводните минеи и изглежда едва тогава е била оформена службата за 26 март, посветена на Архангел Гавриил. Така описаната история на службите за архангелите до голяма степен очертава историята на славянските служебни минеи. Изводите на Станка Петрова, които се основават на изследваните от нея служби, се потвърждават от данните от службите за други празници.

Трудът на Станка Петрова има значителни приноси както за историята на българската и славянската химнография, така и за историята на славянските служебни

минеи, а също и за историята на славянските преводи и редакции. Тя въвежда значителен по обем неизследван и непубликуван досега материал. Нейният подробен и компетентен анализ показва много добри познания в областта на славянските преводи и техните редакции, отлична ерудиция по въпросите на химнографията и умение за открояване на съществените детайли. Трябва да се подчертае също, че езиковият анализ, задължителен за изясняването на историята на текстовете, е придружен от съдържателен анализ, в който личи усет за поетичното послание на химнографската творба. Почеркът на опитния в работата с химнографски текстове изследовател личи и в това, че тя включва в ползрението си не само каноните, а и кратките песнопения, като разглежда службите като многокомпонентни състави в тяхната цялост. Ценно нейно качество е и умението да подреди и систематизира обемен и разнороден материал от различни източници. Това е една от големите трудности, които стоят пред изследователите на химнографски творби, но тя се е справила с нея успешно.

Този труд представя Станка Петрова като изграден изследовател филолог, който умее да работи с ръкописи и да изследва средновековните текстове от различни аспекти. Наистина, тя е получила големия шанс да има за научен ръководител един от най-опитните и най-авторитетните специалисти по химнография в палеославистиката (не само българската, а и световната), но е важно, че е съумяла да се възползва от този шанс пълноценно, като е извършила огромна по обем работа и сама е достигнала до резултатите и изводите си. Освен това дисертантката си е изработила и собствен подход при проучването на химнографските текстове.

Авторефератът представя много добре съдържанието на дисертацията и откроява важните моменти в нея.

Въз основа на качествата на труда убедено препоръчвам на Станка Петрова да бъде присъдена научната и образователна степен доктор, а дисертацията да бъде публикувана.

14.03.2015

проф. д.ф.н. Искра Христова-Шомова